

SOVIETINĖS REPRESIJOS PRIEŠ LIETUVOS KARIUOMENĖS KARININKUS

Ats. plk. Andrius Tekorius
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Anotacija. Straipsnyje atskleistos sovietinių represijų prieš Lietuvos kariuomenės karininkus priežastys, pobūdis ir mastas, pateikti duomenys apie represuotus Lietuvos krašto apsaugos ministrus ir karininkus.

Pagrindiniai žodžiai: sovietinė okupacija, Lietuvos kariuomenė, Lietuvos kariuomenės karininkai, sovietinės represijos, šnipinėjimas, represuoti Lietuvos karininkai ir krašto apsaugos ministrai.

ĮVADAS

Sovietinės okupacijos metais represijas patyrė didžioji mūsų tautos dalis. Okupantų buvo suimti, kalinti ir ištremti tūkstančiai Lietuvos gyventojų. Sovietinių represijų neišvengė ir Lietuvos karininkija. Ji tapo vienu pirmųjų sovietinių okupantų taikinių.

Lietuvos karininkų¹ sovietinių represijų tema Lietuvos istoriografijoje nėra nauja. Šią temą įvairiais aspektais yra nagrinėję ir tyrimų rezultatus skelbę Arvydas Anušauskas, Teresė Birutė Burauskaitė, Jonas Dobrovolskas, Stasys Knezys, Aras Lukšas, Algirdas Markūnas, Antanas Martinionis, Jonas Rudokas, Vytautas Jasulaitis, Gintautas Surgailis, Romualdas Svidinskas, Antanas Tyla, Vytautas Zabielskas, Dalius Žygelis ir kiti. Sovietiniuose kalėjimuose ir lageriuose (priverčiamojo darbo stovyklose) patirti išgyvenimai aprašyti Lietuvos kariuomenės karininkų Viktoro Ašmensko, Antano Martinionio, Juozo Palukaičio, Jono Petruičio

¹ Šiame straipsnyje Lietuvos karininkai skirstomi į tikrosios tarnybos karininkus, tarnavusius Lietuvos kariuomenėje iki jos likvidavimo 1941 metais, ir atsargos karininkus, išleistus į atsargą iki Lietuvos okupacijos 1940 m. birželio 15 d.

ir Simo Stanaičio atsiminimuose. Savo darbus šia tema yra publikavę ir žurnalistai, besirūpinantys žuvusiųjų ir nukentėjusių nuo sovietinių represijų atminimo išsaugojimu. Tačiau dar trūksta išsamių tyrimų šia skaudžia Lietuvai ir jos kariuomenei tema.

Terminas „represijos“ reiškia prievartos priemonių naudojimą atskirų asmenų ar žmonių grupių atžvilgiu^{2,3}. Ir tai ne tik visiems suprantamas kalinimas, trėmimas ar žmogaus teisių ribojimas. Sovietiniai okupantai žudė šaudydami, kankindami per tardymus, pasmerkdami lėtai mirčiai kalinamus nežmoniškai sunkiomis sąlygomis kalėjimuose ir darbo stovyklose – marindami badu, versdami dirbti nepakeliamai sunkius darbus miškuose, kasyklose ir gamyklose, kęsti šaltį ar alinantį karštį, nesuteikdami reikiamos medicininės pagalbos. Todėl šimtai suimtųjų žuvo ne tik šaudymo kameroje nuo okupantų paleistų kulku, bet ir nuo tardytojų sužalojimų, nuo visiško išsekimo, šalčio, bado ir ligų kalėjimuose ir lageriuose. Ne ką lengvesnėmis sąlygomis teko gyventi ir tremtiniais – jiems taip pat teko kęsti badą ir šaltį atšiauriuose Sovietų Sąjungos regionuose, dirbti miškuose ir gamyklose.

Prie represinių prievartos priemonių priskirtinas ir atleidimas iš darbo ar tarnybos, kai liekama be pragyvenimo šaltinio, turto konfiskavimas, šeimų trėmimas, persekiojimas po kalinimo ar tremties – draudimas grįžti į Lietuvą, prisiregistruoti ir gyventi norimoje vietoje, dirbti pagal įgytą išsilavinimą ar turimą profesiją.

Prie represijų taip pat priskirtina ir priverstinė emigracija į užsienio šalis, siekiant išsaugoti savo ir artimųjų gyvybę. Pasitraukusieji į Vakarus prarado turtą, artimuosius, galimybę gyventi ir mirti savo Tėvynėje.

Labiausiai sovietinio režimo buvo persekiojami aukšti valstybės tarnautojai, politinių ir visuomeninių organizacijų vadovai ir aktyvūs nariai, Lietuvos kariuomenės karininkai, karinės žvalgybos ir saugumo, įvairių policijos rūšių pareigūnai, mokytojai ir šauliai.

Nuo sovietinių represijų žiauriai nukentėjo ir jų šeimos – jos buvo ištremtos į Sovietų Sąjungos atšiaurius, dažnai negyvenamus Komijos, Kazachstano, Altajaus, Jakutijos ir kitus Sibiro rajonus. Daugelis jų ten ir žuvo nuo šalčio, ligų ir bado.

² Didysis lietuvių kalbos žodynas. Represija <lot. *represio* – nuslopinimas, numalšinimas> – *teis.* bausmė, baudžiamoji priemonė.

³ Vaitkevičiūtė V., Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius, 2004, p. 908.

Iš 100 prieškarinio Lietuvos Respublikos vyriausybės narių 44 (44 proc.) patyrė sovietines represijas⁴. 16 iš jų buvo sušaudyti, tarp jų 2 ministrai pirmininkai – prof. Pranas Dovydaitis ir Vytautas Petrulis; 6 vidaus reikalų ministrai – Petras Aravičius, ats. brg. gen. Julius Čaplikas, Antanas Endziulaitis, ats. plk. Steponas Rusteika, ats. brg. gen. Kazys Skučas ir Zigmas Starkus; 2 krašto apsaugos ministrai – ats. plk. Balys Giedraitis ir ats. plk. ltn. Juozas Papečkys; 2 švietimo ministrai – Kazys Bizauskas ir Kazys Jokantas, finansų ministras ats. div. gen. Jonas Sutkus, susisiekimo ministras ats. ltn. Jonas Masiliūnas, teisingumo ministras Antanas Tamošaitis ir užsienio reikalų ministras Valdemaras Vytautas Čarneckis. 9 Lietuvos Respublikos vyriausybės nariai žuvo kalėjimuose ir lageriuose, 3 mirė tremtyje, 11 grįžo iš lagerių ar tremties, 5 buvo kalinti pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, išlaisvinti 1941 m. per Birželio sukilimą. Represuotų ministrų šeimos išstremtos į Komijos ASSR, Altajaus kraštą, Tomsko ir Novosibirsko sritis, į Jakutijos ASSR šiaurę prie Laptevų jūros. 34 ministrai, siekdami išvengti susidorojimo, pasirinko privertinę emigraciją⁵.

Iš 16 Lietuvos krašto apsaugos ministrų 9 (56,2 proc.) buvo represuoti, 2 iš jų sušaudyti – ats. plk. Balys Giedraitis⁶ ir ats. plk. ltn. Juozas Papečkys⁷; 3 žuvo kalėjimuose ir lageriuose ar mirė tremtyje – ats. gen. ltn. Pranas Liatukas⁸, ats. plk. ltn. Antanas Merkys⁹ ir prof. Augustinas Voldemaras.

⁴ Banevičius A., 111 Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų. Enciklopedinis žinynas, Vilnius, 1991, p. 35–163.

⁵ Sušaudytos ir nukankintos Lietuvos vyriausybės, <http://genocid.lt/centras/lt/3002/a/>

⁶ Plk. Balys Giedraitis suimtas 1940-11-10, po dviejų savaitių tardymo paleistas, 1941 m. sausio pradžioje vėl suimtas, kalintas Kaune, sušaudytas 1941-06-26 Červenėje (Baltarusija).

⁷ Plk. ltn. Juozas Papečkys suimtas 1941-06-14, kalintas Gario lageryje Sevurallage, sušaudytas 1942-11-04 Sverdlovsko NKVD vidaus kalėjime.

⁸ Gen. ltn. Pranas Liatukas dalyvavo Lietuvos laisvės armijos veikloje. 1945 m. suimtas, kalintas Kauno ir Vilniaus kalėjimuose. Mirė 1945 m. Vilniaus Lukiškių kalėjime.

⁹ Plk. ltn. Antanas Merkys suimtas 1940-07-09 Rygoje, kalintas Kirovo, Ivanovo, Butyrkų kalėjimuose. 1952 m. nuteistas 25 m. Iš kalėjimo paleistas 1954 m. Mirė 1955 m. Vladimiro invalidų namuose.

ras¹⁰; 2 po kalinimo grįžo į Lietuvą – ats. gen. ltn. Mykolas Velykis¹¹ ir Leonas Bistras¹²; 2 išlaisvinti iš kalėjimo prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui – ats. gen. ltn. Teodoras Daukantas¹³ ir ats. gen. ltn. Petras Šniukšta¹⁴.

Sovietinių okupantų represijų nepaliestas liko tik vienas buvęs krašto apsaugos ministras – prof. Jonas Šimkus¹⁵.

Nuo sovietinių represijų į Vakarus pasitraukė 6 buvę krašto apsaugos ministrai – ats. brg. gen. prof. Stasys Dirmantas¹⁶, brg. gen. Kazys Musteikis¹⁷, ats. plk. ltn. Balys Sližys¹⁸, ats. plk. ltn. Jonas Variakojis¹⁹, ats. plk. ltn. Povilas Žadeikis²⁰ ir ats. plk. Konstantinas Žukas²¹.

Viena didžiausių sovietines represijas patyrusių visuomenės grupių – Lietuvos karininkija. Ir tam yra keletas priežasčių. Visų pirma Lietuvos karininkija sovietinių okupantų buvo naikinama ir persekiojama kaip išsilavinusi, profesionaliai parengta, patriotiška, labai motyvuota ir organizuota jėga, galinti organizuoti ginkluotą pasipriešinimą sovietinei okupacijai ir aneksijai. Represijomis buvo siekiama palaužti galimą pasipriešinimą pašalinant patriotiškai nusiteikusius karininkus iš kariuomenės,

¹⁰ Augustinas Voldemaras suimtas 1940-06-19, kalintas Maskvos Lubiankos kalėjime, mirė 1942-12-16 Maskvos Butyrkų kalėjime.

¹¹ Gen. ltn. Mykolas Velykis suimtas 1944 m., kalintas Kauno kalėjime, Vilniaus Rasų, Macikų, Archangelsko, Karagandos lageriuose. Paleistas 1954 m. Mirė 1955 m. Vilniuje.

¹² Leonas Bistras suimtas 1940-07-12, kalintas Kauno kalėjime, lageryje Šiaurės Pečioroje. Paleistas 1954 m. Mirė 1971 m. Kaune.

¹³ Gen. ltn. Teodoras Daukantas suimtas 1940 m., kalintas Kaune, išlaisvintas prasidėjus karui, 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, mirė 1960 m. Argentinoje.

¹⁴ Gen. ltn. Petras Šniukšta suimtas 1940 m., išlaisvintas prasidėjus karui, dirbo kerdžiumi Šilutės r., mirė 1952 m. Lietuvoje.

¹⁵ Prof. Jonas Šimkus mirė 1944 m. Kauno apskrityje.

¹⁶ Brg. gen. prof. Stasys Dirmantas 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1975 m. JAV.

¹⁷ Brg. gen. Kazys Musteikis 1940 m. su prezidentu Antanu Smetona pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1977 m. JAV.

¹⁸ Plk. ltn. Balys Sližys 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1957 m. JAV.

¹⁹ Plk. ltn. Jonas Variakojis 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1963 m. JAV.

²⁰ Plk. ltn. Povilas Žadeikis 1923–1940 m. dirbo Lietuvos konsulu Čikagoje, generaliniu konsulu Niujorke, nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Vašingtone. Mirė 1957 m. JAV.

²¹ Plk. Konstantinas Žukas 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1962 m. JAV.

juos fiziškai sunaikinant, įkalinant ar išremiant į atšiauriausius Sovietų Sąjungos rajonus. Ryžtą ginti savo kraštą Lietuvos karininkai jau įrodė kovose su bolševikais Lietuvos nepriklausomybės kovų metu, ir sovietiniai okupantai to nepamiršo.

Dėl Lietuvos karininkų keliamos grėsmės okupaciniam režimui sovietinė valdžia neklydo. Dešimtys Lietuvos karininkų aktyviai dalyvavo Birželio sukilime, kovoti su bolševikais stojo į savisaugos batalionus, Vietinę rinktinę, Tėvynės apsaugos rinktinę, sumaniai vadovavo partizanų daliniams, dalyvavo neginkluotame antisovietiniame pasipriešinime, būdami emigracijoje aktyviai rūpinosi „Lietuvos byla“.

Kartu su tikrosios karo tarnybos karininkais sovietų buvo represuoti ir Lietuvos kariuomenės atsargos karininkai, Karo mokyklos aspirantai – aktyvūs, patriotiški valstybės tarnautojai, politinių ir visuomeninių organizacijų nariai, Šaulių sąjungos padalinių vadai, įvairių pasipriešinimo okupantams organizacijų nariai.

Tiesiogines sovietų represijas patyrė 1262 Lietuvos kariuomenės karininkai. 150 iš jų okupantų buvo sušaudyti, 663 žuvo kalėjimuose ir lageriuose ar mirė tremtyje. Per 2000 karininkų pasirinko priverstinę emigraciją²².

Sovietų buvo represuotas 21 Lietuvos generolas (38,8 proc. visų prieškarinio generolų). 6 iš jų buvo sušaudyti – ats. brg. gen. Julius Čaplikas, brg. gen. Antanas Gustaitis, ats. gen. ltn. Petras Kubiliūnas, ats. gen. ltn. Kazys Ladiga, ats. brg. gen. Kazys Skučas ir ats. div. gen. Jonas Sutkus, 5 žuvo kalėjimuose ir lageriuose – ats. gen. ltn. Juozas Barzda-Bradauskas, ats. div. gen. Zenonas Gerulaitis, ats. gen. ltn. Pranas Liatukas, brg. gen. Jonas Juodišius, ats. div. gen. Kazys Sprangauskas ir ats. gen. ltn. Vytautas Stomma. Nuo sovietinių represijų į Vakarus buvo priversti pasitraukti 10 generolų.

²² Markūnas A., Lietuvos kariuomenės karininkai priverstinėje emigracijoje Vokietijoje 1944–1949 m., Kaunas, 2008, p. 6–34.

1. LIETUVOS OKUPACIJA

Sovietų Sąjungos politinė valdžia, žvalgybos ir saugumo tarnybos Baltijos šalių okupacijai ruošėsi iš anksto. Dar nuo 1935 metų buvo tikslingai renkama informacija apie Lietuvos kariuomenę, karinę žvalgybą ir kontržvalgybą, Valstybės saugumo departamentą, šalies vidaus ir užsienio politiką²³, buvo identifikuoti aktyviausi ir įtakingiausi asmenys, galėję pasipriešinti Sovietų Sąjungos planuotai šalies okupacijai ir aneksijai.

1939 m. spalio 11 d. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Lavrentiaus Berijos pasirašytame įsakyme Nr. 001223 buvo suformuluotos represinės politikos nuostatos numatytų aneksuoti Baltijos šalių atžvilgiu, nurodytos persekiotinų ir sunaikintinų asmenų ir organizacijų kategorijos. Į jas buvo įtraukti įvairių politinių partinių ir visuomeninių organizacijų nariai, valstybinių įstaigų darbuotojai, karininkai, kalėjimų tarnautojai, policininkai, teisėjai, prokurorai, teismo tardytojai, dvarininkai, stambūs verslininkai ir kiti. Visi jie turėjo būti suregistruoti ir okupavus Baltijos šalis represuoti pagal Sovietų Sąjungos baudžiamojo kodekso 58 straipsnį²⁴.

1940 m. birželio 15-ąją Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, buvo pradėtas vykdyti stalininis planas – inkorporuoti nepriklausomą valstybę į „broliškų respublikų šeimą“. Jau 1940 m. rugpjūčio 3 d., nepraėjus ir dviem mėnesiams nuo okupacijos pradžios, Lietuva tapo Sovietų Sąjungos respublika.

Jau pirmomis okupacijos dienomis buvo pradėta suiminėti Lietuvos kariuomenės karininkus, valdininkus, politikus, visuomenės veikėjus.

Pirmosiomis aukomis tapo vidaus reikalų ministras ats. brg. gen. Kazys Skučas ir Valstybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis. Tenkinant 1940 m. birželio 14 d. Sovietų Sąjungos ultimatumo Lietuvai reikalavimus, jie 1940 m. birželio 15 d. buvo suimti pasienyje su Vokietija, kalinti Kauno komendantūros Karo kalėjime, įkurta me VI forte, vėliau Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. 1940 m. liepos 23 d. ats. brg. gen. Kazys Skučas ir Augustinas Povilaitis buvo išvežti tardyti į Maskvą ir 1941 m. liepos mėn. sušaudyti Butyrkų kalėjime.

²³ Anušauskas A., Teroras. 1940–1958 m. Vilnius, 2012, p. 15.

²⁴ Anušauskas A., Sovietinis genocidas ir jo padariniai, <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>

Okupantai perėmė valstybės institucijų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų archyvus, karininkų tarnybos, apdovanojimų lapus, atestacijos ir kitus dokumentus, padedami vietinių komunistų sudarinėjo represuotinių asmenų sąrašus, nustatinėjo jų buvimo vietą, rinko „nusi-kalstamos“ veiklos įrodymus.

Nors iki 1940 m. liepos 1 d. dar tebedirbo Lietuvos parlamentas – Seimas, okupantų statytiniai, remiami okupacinės kariuomenės, per pirmąsias dvi okupacijos savaites suėmė 87 piliečius, apkaltinę juos kontr-revoliucine veikla pagal dar oficialiai Lietuvoje negaliojančio RSFSR baudžiamojo kodekso 58 str.²⁵

Likus dešimčiai dienų iki masinių suėmimų pradžios, 1940 m. liepos 1 d. „Lietuvos aide“ išspausdintame straipsnyje „Krašto demokratizacija“ buvo paskelbti okupantų ir jų statytinių tikslai: „Krašto demokratizacija – tai kova be pasigailėjimo su visais liaudies priešais <...>. Sutriuškintos reakcijos pakalikai dar ne visai išvaryti iš valstybės aparato. Jų dar yra ir kariuomenėje...“²⁶

Liepos mėnesį, prieš rinkimus į naująjį Liaudies seimą, kuris pagal Maskvos scenarijų turėjo paskelbti sovietų valdžią Lietuvoje ir pareikšti lietuvių tautos „valią“ tapti viena iš SSRS respublikų, prasidėjo masiniai areštai, vykdomi pagal Antano Sniečkaus 1940 m. liepos 7 d. patvirtintą „liaudies priešų“ operatyvinio likvidavimo planą. Daugumą suimtųjų sudarė karininkai, valstybės tarnautojai, mokytojai, priklausę įvairioms politinėms ir visuomeninėms organizacijoms²⁷.

Rengiantis suėmimams vien Kauno kalėjime buvo numatyta 200 vietų naujiems kaliniams. Siekiant atlaisvinti vietą, iš septynių Lietuvos kalėjimų buvo paleisti 525 kriminaliniai nusikaltėliai. Kai kurie iš jų tapo NKVD kalėjimų prižiūrėtojais (priimti nepaisant kriminalinės praeities) ir uoliai tarnavo naujajai valdžiai²⁸.

1940 m. liepos 11–17 d. buvo suimti 504 žmonės. Tarp jų – buvęs

²⁵ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovske sušaudyti Lietuvos piliečiai. Vilnius, 2015, p. 2.

²⁶ Anušauskas A., Sovietinis genocidas ir jo padariniai, <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>

²⁷ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovske sušaudyti Lietuvos piliečiai. Vilnius, 2015, p. 2.

²⁸ Anušauskas A., Sovietinis genocidas ir jo padariniai, <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>

ministras pirmininkas ir švietimo ministras Leonas Bistras, buvęs žemės ūkio ministras Jonas Aleksa, Tautininkų sąjungos pirmininkas Dominykas Cesevičius, buvęs vidaus reikalų ministrai ats. brg. gen. Julius Čaplikas, ats. plk. Silvestras Leonas²⁹, ats. plk. Steponas Rusteika, Policijos departamento direktorius Jonas Statkus, Kariuomenės prokuroras brg. gen. Emilis Vimeris, Šaulių sąjungos vadas plk. Pranas Saladžius³⁰, Kariuomenės štabo II (žvalgybos) skyriaus viršininkas gen. št. plk. Kostas Dulksnys, II skyriaus viršininko pavaduotojas plk. ltn. Juozas Matusaitis, II skyriaus Žvalgybos ir kontržvalgybos dalies vedėjas plk. ltn. Petras Kirlys, Kariuomenės Ginklavimo valdybos Bendrojo skyriaus viršininkas plk. Mykolas Kalmantas ir daugelis kitų.

Jau liepos 23 d. į Maskvą buvo išgabenta 11 kalinių – buvęs vidaus reikalų ministrai brg. gen. Kazys Skučas ir brg. gen. Julius Čaplikas, Valsybės saugumo departamento direktorius Augustinas Povilaitis, Policijos departamento direktorius Jonas Statkus, karinės žvalgybos karininkai gen. št. plk. Kostas Dulksnys, plk. ltn. Juozas Matusaitis, plk. ltn. Petras Kirlys ir kiti.

Suėmimai Lietuvoje vyko visą pirmosios okupacijos laikotarpį – nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1941 m. birželio 28 d., tačiau intensyviausiai – dviem suėmimų bangomis – 1940 m. liepos–rugpjūčio mėn. ir 1941 m. sausio mėn.

Suimtieji buvo kalinami Kaune – VSD³¹ (vėliau reorganizuoto į LSSR NKVD³²) vidaus kalėjime, Kauno sunkiųjų darbų kalėjime (vėliau – NKVD kalėjimas Nr.1), Kauno tvirtovės VI, IX fortuose; Vilniuje – NKVD Vilniaus valdybos vidaus kalėjime, Lukiškių kalėjime, taip pat Šiaulių, Panevėžio, Telšių, Marijampolės, Raseinių kalėjimuose.

Iki Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo pradžios Lietuvoje buvo suimti ir kalinami 6 606 asmenys. 3 434 asmenys jau buvo nuteisti NKVD Ypatingojo pasitarimo ir išvežti į Komijos ASSR, Karelijos SSR ir Archangels-

²⁹ Vidaus reikalų ministras, Vyriausiojo tribunolo teisėjas. Iš kalėjimo išlaisvintas Birželio sukilimo metu.

³⁰ Iš kalėjimo išlaisvintas Birželio sukilimo metu.

³¹ VSD – Valstybės saugumo departamentas.

³² NKVD (rus. k. Народный комиссариат внутренних дел – Vidaus reikalų liaudies komisariatas) – Sovietų Sąjungos saugumo institucija.

ko srities lagerius, Gorkio, Sol Ilecko kalėjimus³³.

Masinio trėmimo metu 1941 m. birželio 14–18 d. buvo suimta ir išvežta į lagerius 3 915 asmenų, daugiausia nuo tremiamų šeimų atskirtų vyrų. Didžioji jų dalis – 2 425 asmenys – įkalinti Rešotų ir Norilsko lageriuose Krasnojarsko krašte, 387 – Sevrallage, Sverdlovsko srityje. Likusieji kalėjo Kazachijos SSR, Molotovo³⁴ ir Vologdos sričių lageriuose³⁵.

Iš viso pirmosios sovietinės okupacijos metais kalėjimuose ir GULAG³⁶ lageriuose atsidūrė 7 349 Lietuvos piliečiai³⁷.

2. LIETUVOS KARIUOMENĖS LIKVIDAVIMAS IR KARININKŲ ŠALINIMAS IŠ KARIUOMENĖS

Nuo pat pirmos Lietuvos okupacijos dienos imta sovietinti visas svarbiausias valstybės institucijas. Ypatingas dėmesys skirtas kariuomenei. Siekiant palaužti galimą ginkluotą pasipriešinimą, imta sparčiai reorganizuoti Lietuvos kariuomenę, šalinti iš jos sovietų okupantams pavojingus karininkus.

Kariuomenę tuo metu sudarė Kariuomenės štabas, Aukštoji karo mokykla, Karo mokykla, trys pėstininkų divizijos (devyni pėstininkų ir keturi artilerijos pulkai bei penkios priešlėktuvinės motorizuotosios kuopos), taip pat ginklų rūšys – kavalerija, karo aviacija, karo technikos dalys ir priešlėktuvinės apsaugos rinktinė, kariuomenės aprūpinimo padaliniai³⁸.

1940 m. birželio 1 d. Lietuvos kariuomenėje buvo 28 005 žmonės –

³³ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovskė sušaudyti Lietuvos piliečiai. Vilnius, 2015, p. 2.

³⁴ Nuo 1957 m. Permės sritis.

³⁵ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovskė sušaudyti Lietuvos piliečiai. Vilnius, 2015, p. 2.

³⁶ GULAG (rus. k. Glavnoje upravlenije lagerej NKVD – NKVD vyriausioji lagerių valdyba). GULAG buvo pavaldūs lageriai.

³⁷ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovskė sušaudyti Lietuvos piliečiai. Vilnius, 2015, p. 2.

³⁸ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

26 084 kariai ir 2 031 civilis tarnautojas, iš jų – 1728 karininkai, 2091 liktinis karys (372 viršilos, 985 puskarininkiai, 393 jaunesnieji puskarininkiai, 341 puskarininkis kandidatas) ir 22 265 kareiviai (1114 jaunesniųjų puskarininkių, 2301 grandinis, 18 850 eilinių)³⁹. Kariuomenės rezervą sudarė 120 400 atsargos karių.

Lietuvos kariuomenės gynybinį pajėgumą gerokai didino Lietuvos šaulių sąjunga, pavaldi kariuomenės vadui. Šaulių sąjunga tuo laikotarpiu turėjo per 62 000 narių, iš jų 10 000 – mokinių⁴⁰. Šaulys buvo kas antras mokytojas, aukštųjų mokyklų dėstytojas, inžinierius. Iš apskričių šaulių būrių ir kuopų buvo sudarytos 22 rinktinės, dar atskirą rinktinę sudarė šauliai geležinkelininkai. Kiekviena rinktinė turėjo 40 būrių ir kuopų. Iš viso buvo apie 1200 šaulių būrių⁴¹. Šaulių rinktinių ir kuopų vadais buvo paskirti Lietuvos kariuomenės atsargos karininkai.

Kariuomenė buvo ginkluota 159 501 šaunamuoju ginklu, 5 960 kulkosvaidžių ir minosvaidžių, 603 artilerijos pabūklais, 46 šarvuočiais ir tankais, 118 lėktuvų.

Taigi, Lietuvos kariuomenė turėjo nemažas pajėgas, pakankamai didelę ir gerai parengtą rezervą, tačiau tai nebuvo panaudota kraštui ginti. Vyriausybei nusprendus priimti Maskvos ultimatumą, prezidentas ir krašto apsaugos ministras pasiskubino palikti Lietuvą, palikę ir kariuomenę likimo valiai, nedavę jokių įsakymų, jokių nurodymų, nieko nepaaiškinę⁴².

Dauguma karininkų reiškė pasyvų protestą, kiti rengėsi sukilimui.

Birželio 15-ąją, vakare, į Kauną su grupe aukštų pareigūnų atskrido Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas, paskirtas SSRS vyriausybės ypatinguoju įgaliotiniu Lietuvoje. Įkūręs savo štabą buvusios SSRS pasiuntinybės Lietuvoje pastate, jis nedelsdamas ėmėsi veiklos⁴³.

Pirmąją okupacijos dieną eiti krašto apsaugos ministro pareigas paskirtas kariuomenės vadas div. gen. Vincas Vitkauskas iš karto tapo

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat.

⁴³ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

Kremliaus emisaro Vladimiro Dekanozovo marionete.

Pirmomis okupacijos dienomis Kariuomenės štabe buvo gautas Sovietų Sąjungos pasiuntinio Lietuvoje Nikolajaus Pozdniakovo raštas su sąrašu karininkų, kuriuos jis reikalavo nedelsiant atleisti iš kariuomenės kaip nepatikimus⁴⁴.

1940 m. birželio 19 d. pirmieji iš kariuomenės buvo pašalinti karininkai, pasitraukę į užsienį kartu su Lietuvos prezidentu, – krašto apsaugos ministras brg. gen. Kazys Musteikis, plk. Juozas Musteikis, gen. št. plk. Aloyzas Valušis, gen. št. plk. ltn. Stepas Žukaitis.

1940 m. birželio 20 d. prasidėjo masinis karininkų šalinimas iš kariuomenės. Pirmiausia iš kariuomenės buvo atleidžiami, okupantų pozicijūri, patys pavojingiausi karininkai.

V. Dekanozovo reikalavimu birželio pabaigoje–liepos mėn. buvo išleisti į atsargą arba paskirti į kitas pareigas beveik visi divizijų, pulkų, rinktinių, atskirųjų batalionų vadai, valdybų viršininkai, karo komendantai. Eiti ankstesnes pareigas buvo palikti tik Aukštosios karo mokyklos viršininkas div. gen. Stasys Raštikis, I pėstininkų divizijos vadas brg. gen. Jonas Černius, karo aviacijos viršininkas brg. gen. Antanas Gustaitis, Karo aviacijos mokyklos viršininkas plk. ltn. Viktoras Reimontas, 2-ojo ulonų pulko vadas plk. Kazys Gudelis, priešlėktuvinės apsaugos rinktinės vadas gen. št. plk. Antanas Sidabras⁴⁵.

Panašiai buvo elgiamasi ir su žemesnio rango vadais – karininkai buvo perkelti iš vienu daliai į kitas arba keičiamos jų pareigos, paliekant toje pačioje dalyje. Per trumpą laiką į naujas pareigas buvo paskirtas kas ketvirtas karininkas⁴⁶.

Nuo 1940 m. birželio 19 d. iki 1940 m. rugpjūčio 27 d., iki Lietuvos liaudies kariuomenė buvo įtraukta į Raudonosios armijos sudėtį, iš Lietuvos kariuomenės buvo pašalinta 218 karininkų (90 proc. generolų, daugiau nei ketvirtadalis pulkininkų)⁴⁷, iš jų: 2 divizijos generolai – Edvardas Adamkavičius ir Mikas Rėklaitis; 8 brigados generolai – Viktoras Giedrys, Vladas Mieželis, Kazys Musteikis, Vladas Nagevičius, Kazys Navakas, Klemensas Popeliučka, Kazys Tallat-Kelpša ir Emilis Vimeris;

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ Lukšas A., Lietuvos karininkai okupantų taikiklyje. *Lietuvos žinios*, 2016 rugpjūčio 5 d.

29 pulkininkai – Jonas Acus-Acukas, Jonas Andrašiūnas, Vladas Braziulis, Andrius Butkūnas ir kiti; 33 pulkininkai leitenantai; 32 majorai; 114 jaunesniųjų karininkų⁴⁸.

Iki 1941 m. sausio mėn. iš kariuomenės papildomai buvo atleisti 292 karininkai, iš jų: 2 divizijos generolai – Stasys Pundzevičius ir Stasys Raštikis; 3 brigados generolai – Juozas Barzda-Bradauskas, Kazys Sprangauskas ir Stasys Zaskevičius; 16 pulkininkų – Jonas Augevičius, Domas Grabys, Juozas Grigiškis, Vladas Ingelevičius, Juozas Šarauskas ir kiti; 44 pulkininkai leitenantai; 50 majorų; 177 jaunesnieji karininkai⁴⁹.

1940 m. liepos 3 d. buvo paskelbtas Lietuvos kariuomenės pertvarkymo įstatymas – Lietuvos kariuomenė buvo pavadinta Lietuvos liaudies kariuomene, įsteigta politinių vadų institucija ir kariuomenės propagandos skyrius.

1940 m. liepos 11 d. sustabdyta Šaulių sąjungos veikla.

1940 m. rugpjūčio 27 d. Lietuvos liaudies kariuomenė, egzistavusi 56 dienas, buvo panaikinta. Nuo tos dienos ji tapo Raudonosios armijos 29-uoju teritoriniu šaulių korpusu, į kurio sudėtį įėjo 179-oji ir 184-oji šaulių divizijos. Korpuso vadu buvo paskirtas div. gen. V. Vitkauskas, korpuso vado pavaduotoju – brg. gen. F. Žemaitis, korpuso štabo viršininku – brg. gen. J. Černius⁵⁰. Liaudies kariuomenės I pėstininkų divizija pavadinta 179-ąja šaulių divizija, jos vado pareigas eiti paskirtas div. gen. S. Pundzevičius, II pėstininkų divizija pavadinta 184-ąja šaulių divizija, jos vado pareigas eiti paskirtas brg. gen. Vladas Karvelis⁵¹.

Nuo 1940 m. vasaros pabaigos NKVD darbuotojai, komisarai ir vadinamieji politrukai (politiniai vadovai) sudarinėjo nepatikimų lietuvių karių sąrašus. Iš maždaug 12 000 lietuviškojo 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių į juos pateko 3 200 karininkų, jaunesniųjų vadų ir kareivių, kuriuos buvo numatyta suimti pirmiausia⁵².

Iš kariuomenės atleisti karininkai susidūrė su finansiniais sunkumais,

⁴⁸ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Anušauskas A., *Teroras. 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012, p. 47.

neturėjo galimybių greitai susirasti kito tinkamo darbo ir išlaikyti šeimų. Daugumos šeimos buvo išlaikomos tik iš karininkų algos, jų žmonos paprastai rūpinosi šeimos buitimi, vaikų priežiūra ir ugdymu.

1940 m. rugpjūčio 27 d. panaikinus Krašto apsaugos ministeriją, buvo sustabdytas pensijų mokėjimas į atsargą išleistiems karininkams. Jų materialinė padėtis tapo dar sunkesnė.

Daugelis iš kariuomenės atleistų karininkų beveik iš karto buvo suimti ir atsidūrė kalėjimuose, konfiskuotas jų nekilnojamasis turtas.

Skandaliai nukentėjo ir represuotų karininkų šeimos. Suimtų karininkų šeimos buvo paliktos be pragyvenimo šaltinio, konfiskuotas jų turtas, o jos pačios ištremtos į tolimus ir atšiaurius Sovietų Sąjungos rajonus. Ten nuo bado, šalčio ir ligų mirė mažamečiai vaikai, vyresnio amžiaus tėvai. Grįžus iš tremties buvo visai kliudoma prisiregistruoti, įsidarbinti, vaikams – studijuoti norimą specialybę aukštosiose mokyklose.

3. LIETUVOS KARININKŲ SUĖMIMAI IR TARDYMAI

3.1. Lietuvos karininkų suėmimai

Lietuvos kariuomenės karininkų suėmimai prasidėjo 1940 m. liepos mėn. Pirmas buvo suimtas į atsargą išleistas Ginklavimo valdybos Bendrojo skyriaus viršininkas plk. Mykolas Kalmantas, anksčiau vadovavęs Šaulių sąjungai. Kiek vėliau buvo suimti į atsargą išleisti karo prokuro-ras brg. gen. Emilis Vimeris, Šaulių sąjungos vadas plk. Pranas Saladžius ir kt.⁵³

Liepos mėn. Lietuvos kariuomenę sukrėtė masiniai karių suėmimai „maištingame“ 9-ajame Lietuvos kunigaikščio Vytenio pėstininkų pulke, kuris 1940 m. birželio 15 d. krašto apsaugos ministro brg. gen K. Mus-teikio nurodymu turėjo užtikrinti prezidento A. Smetonos pasitraukimą į Vokietiją. Nors šis sumanymas taip ir liko neįgyvendintas, tačiau to pakako, kad pulkas atsidurtų nepatikimųjų sąrašė – pulko vadas gen. št. plk. Antanas Gaušas buvo atleistas iš kariuomenės, o pats pulkas

⁵³ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

liepos 5 d. perkeltas į Pabradės poligoną ir vėliau išformuotas. 1940 m. liepos mėnesį buvo suimti 8 šio pulko karininkai – mjr. Jonas Brizgys, kapitonai Viktoras Klimavičius, Antanas Malakauskas, leitenantai Juozas Kiveris, Jonas Vladas Sagėnas, Vacys Skinderis, jaunesnieji leitenantai Jonas Naikelis ir Petras Vismantas. Penki karininkai, tarp jų ir pulko štabo viršininkas gen. št. plk. ltn. Motiejus Naujokas, buvo išleisti į atsargą⁵⁴.

Liepos mėn. pabaigoje buvo suimta visa Kariuomenės štabo II (žvalgybos) skyriaus vadovybė – gen. št. plk. Kostas Dulksnys, plk. ltn. Juozas Matusaitis ir plk. ltn. Petras Kirlys. Vėliau suimta ir 14 šio skyriaus karininkų. Enkavėdistus⁵⁵ ypač domino Lietuvos žvalgybos agentūra ir ryšiai su Prancūzijos, Vokietijos ir kitų šalių žvalgybomis. Gen. št. plk. K. Dulksnys, plk. ltn. P. Kirlys ir plk. ltn. J. Matusaitis kartu su buvusiu vidaus reikalų ministru ats. brg. gen. Kaziu Skuču, Valstybės saugumo departamento direktoriumi Augustinu Povilaičiu ir kitais suimtaisiais liepos 23 d. buvo išvežti į Maskvą, ten tardyti, kankinti ir, prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, sušaudyti Butyrkų kalėjime⁵⁶. Kiti 8 šio skyriaus karininkai buvo išvežti į kitus Sovietų Sąjungos kalėjimus ir lagerius, o 6, kalinti Lietuvoje, prasidėjus karui, iš kalėjimų buvo išlaisvinti, bet jau tardymų palaužta sveikata. Tik vienas šio skyriaus raštvedys „dėl etatų mažinimo“ išėjęs į atsargą išvengė arešto.

Iki 1940 m. rugpjūčio pabaigos buvo suimtas 271 karininkas, 33 puskarininkiai, 15 eilinių ir 4 civiliai tarnautojai (į suimtų karininkų skaičių įtrauktas ir atsargos karininkų skaičius)⁵⁷.

1941 m. birželio 10 d. vadovybės sprendimu į Maskvos F. Dzeržinskio artilerijos akademijos tobulinimosi kursus buvo išsiųsti 14 aukšto rango 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karininkų: korpuso artilerijos viršininkas gen. mjr.⁵⁸ Vincas Žilys, artilerijos štabo viršininkas plk. Kazys Abaras, 179-osios divizijos artilerijos viršininkas gen. mjr. Jonas Juodišius,

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Enkavėdistas – NKVD darbuotojas, tardytojas.

⁵⁶ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Gen. mjr. – generolas majoras – sovietinės kariuomenės karinis laipsnis, atitinkantis Lietuvos kariuomenės brigados generolo laipsnį.

štabo viršininkas pplk.⁵⁹ Antanas Malijonis, 618-ojo pulko vadas mjr. Antanas Dapkus, 619-ojo artilerijos pulko vadas pplk. Adomas Jonavičius, 184-osios divizijos artilerijos viršininkas plk. Leonas Rupšys, štabo viršininkas plk. Vincas Jasulaitis, 617-ojo artilerijos pulko vadas plk. Alfonsas Šklėrius, 615-ojo artilerijos pulko vadas plk. Vladas Sidzikauskas, papulkininkiai Petras Daukšys, Edvardas Tallat-Kelpša, Pranas Matulis ir mjr. Balys Steikūnas.⁶⁰ Į kursus, kurie vyko akademijos Gorochovetsko poligone, buvo atsiųsta ir 13 Latvijos bei 15 Estijos karininkų artileristų.

Naktį iš birželio 28-osios į 29-ąją visi 42 Baltijos šalių karininkai buvo iškviešti į poligone buvusį akademijos štabą ir suimti apkaltinus antisovietine veikla ir prastu pavaldinių auklėjimu⁶¹. Griežtai saugomi suimti karininkai buvo nuvežti į Gorkio kalėjimą, o iš ten per Krasnojarską ir Dudinkos uostą – į Norilsko lagerius.

1941 m. gegužės 20–22 d. lietuviškos 29-ojo šaulių teritorinio korpuso dalys buvo perkeltos į vasaros stovyklas: korpuso štabas ir korpuso štabo pavaldumo dalys, 179-oji šaulių divizija – į Pabradės, 184-oji – į Varėnos poligoną. Su ginklais, bet be šaudmenų. Ginklus buvo įsakyta griežtai saugoti įrengtose šaudyklose. Kariams buvo griežtai uždrausta išeiti už stovyklų ribų. Aplink lietuviškąsias dalis buvo išdėstytos sovietų dalys. Lietuviai atsidūrė apsuptyje⁶². Birželio 10–12 d. beveik visi vadai lietuviai buvo pakeisti rusais.

1941 m. birželio 14-ąją Pabradės ir Varėnos poligonuose buvo nuginkluoti ir suimti 236 29-ojo šaulių teritorinio korpuso karininkai ir apie 40 puskarininkų. Jie iš pradžių nuvežti į Juchново karo belaisvių stovyklą (netoli Maskvos), vėliau pervežti į Norillagą Krasnojarsko krašte ir ten kalinti. Per masinius suėmimus tik nedaugelis karininkų jų išvengė, nes tuo metu dėl įvairių priežasčių buvo išvykę iš dalinių⁶³.

⁵⁹ Pplk. – papulkininkis – sovietinės kariuomenės karinis laipsnis, atitinkantis Lietuvos kariuomenės pulkininko leitenanto laipsnį.

⁶⁰ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Ten pat.

⁶³ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

Iš viso Norillage buvo kalinama 270 Lietuvos karininkų: 3 generolai (div. gen. Zenonas Gerulaitis, brg. gen. Jonas Juodišius ir brg. gen. Vincas Žilys), 13 pulkininkų, 19 pulkininkų leitenantų, 22 majorai ir 111 jaunesniųjų karininkų⁶⁴.

Šiam masiniam suėmimui korpuso NKGB Ypatingasis skyrius⁶⁵ buvo pasirengęs jau birželio pradžioje⁶⁶. Buvo planuojama ir antroji lietuvių karių, tarnaujančių 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse, suėmimo banga, bet sutrukdė 1941 m. birželio 22-ąją prasidėjęs Vokietijos–Sovietų Sąjungos karas.

3.2. Tardymai

Tardydami suimtuosius enkavėdistai naudojo per masines represijas Sovietų Sąjungoje „išstobulintą“ tardymo patirtį. Jų išmonei ir žiaurumui nebuvo ribų. Siekiant išgauti reikiamus parodymus, buvo naudojama apgaulė, psichologinis ir fizinis smurtas, kurio tikslas – pažeminti, išsekinti, įbauginti ir palaužti tardomąjį.

Daugelis karininkų tardymų metu patyrė įvairių sužalojimų. Tardomieji buvo spardomi kojomis, daužomi kumščiais, guminėmis lazdomis, kabelių nuopjovomis, badoami aštriais įrankiais, žalojami laužant pirštus, kankinami elektra, deginami lygintuvais ir cigaretėmis, verčiami stovėti ar sėdėti nejudant nepatogia poza valandų valandas, kabinami ant kablių už antrankiais surakintų rankų. Jiems buvo neleidžiama miegoti kelias paras iki visiško sąmonės aptemimo, neteikiama reikiama medicininė pagalba, jie buvo laikomi be viršutinių rūbų šaltuose kalėjimų karceriuose, visiškoje tamsoje ar akinančioje šviesoje, marinami badu, kalinami perpildylose kamerose kartu su kriminaliniais nusikaltėliais ir pan.

Tardytojai suimtuosius stengėsi paveikti ir psichologiškai – grasino susidoroti su jų artimaisiais, apgauti – neva priešintis nebeverta, nes esą jau viskas žinoma, o prisipažinus ir davus reikiamus parodymus suimtasis būsiąs paleistas į laisvę ar bus pagerintos jo kalinimo sąlygos. Plk. Jonas Petraitis Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo rūsio kameroje buvo spe-

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Sovietų Sąjungos karinės kontržvalgybos padaliniai.

⁶⁶ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

cialiai laikomas su psichiškai nesveiku kaliniu, kuris ištisai rėkė, valgė savo išmatas⁶⁷.

Enkavėdistai suimtiesiems sakė: „Žinokit, kad visi nusikaltimai, padaryti prieš Sovietų Sąjungą bet kieno, bet kada ir bet kur, nepamirštami ir visi nusikaltėliai, pirmai galimybei atsiradus, yra baudžiami. Mūsų baudžiamasis kodeksas tą numato, todėl ir jūs būsite baudžiami pagal kodekso 58 straipsnį.“⁶⁸

3.3. Sovietinių represinių institucijų šnipai ir kolaborantai

Informacijai iš tardomųjų išgauti, jiems įtikinti duoti tardytojams reikiamus parodymus enkavėdistai kalėjimų kameroose naudojo savo agentus ir informatorius, specialiai šiuo tikslu laikomus kalėjimuose ar užverbuotus iš pačių kalinių ir prižiūrėtojų tarpo.

Okupantams talkino įvairaus plauko kolaborantai, skundikai ir šnipai – šimtai sovietų represinių tarnybų agentų ir informatorių, tarnavusių okupantams dėl politinių įsitikinimų, naudos, iš keršto ar baimės. Jie teikė informaciją apie karininkų ir karių politines nuotaikas, išleistų į atsargą karininkų ir jų šeimų buvimo vietą, pasipriešinimo organizacijų veiklą ir narius, padėjo sudaryti represuotinių asmenų ir jų šeimų sąrašus.

Agentūra taip pat plačiai naudota kalėjimuose, lageriuose ir tremties vietose suimtųjų, kalinių ir tremtinių nuotaikoms stebėti, reikiamai informacijai iš jų išgauti, paskatinti duoti reikiamus parodymus tardymų metu. Kalėjimų ir lagerių NKVD operatyviniai padaliniai buvo įpareigoti verbuoti agentus ir informatorius iš kalinių, prižiūrėtojų ir lagerių administracijos darbuotojų tarpo kaliniams stebėti, kontrrevoliucinėms organizacijoms išaiškinti⁶⁹.

⁶⁷ Petraitis J., Kaip jie mus sušaudė, Kaunas, 1943.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ 1939 m. spalio 8 d. NKVD nurodymas Nr. 46 „Dėl karo belaisvių operatyvinio-čekistinio aptarnavimo NKVD lageriuose“.

4. KALINIŲ EVAKUACIJA IR ŽUDYMAS PRASIDĖJUS KARUI

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, NKVD ir NKGB⁷⁰ teko skubiai spręsti Lietuvos kalėjimuose laikomų kalinių likimą. Neturint laiko ir galimybių jų evakuoti, kai kurie kaliniai buvo žudomi vietoje (NKVD terminologija – evakuoti pagal I kategoriją), kiti išvežti į kitus Sovietų Sąjungos kalėjimus (evakuoti pagal II kategoriją).

Dauguma iš Lietuvos į Sovietų Sąjungos kalėjimus ir lagerius išvežtų suimtųjų dar nebuvo nuteistieji, o tik tardomieji (rus. k. следственно арестованные).

Pirmosiomis karo dienomis Rainiuose okupantų buvo žvėriškai nužudyti Telšių kalėjime kalinti ats. j. ltn. Jonas Antanavičius, ats. j. ltn. Pranas Daukša, ats. j. ltn. Antanas Dibisteris, ats. j. ltn. Jonas Jakštas, ats. j. ltn. Vladas Petronaitis ir ats. j. ltn. Česlovas Šalkauskas, Panevėžyje – plk. Juozas Žemgulys, ats. j. ltn. Stasys Mačiulis, Zarasuose – plk. ltn. Ignas Pašylis-Podgaiskis. Be žinios dingo suimti plk. ltn. Antanas Karosas, ltn. Vytautas Stankūnas ir j. ltn. Kajetonas Matas Kaunas.

Į Gorkio kalėjimą (dabar Žemutinio Naugardo sritis) buvo išvežtas buvęs žemės ūkio ministras ats. ltn. Statys Putvyis, plk. Domas Grabys, gen. št. mjr. Vytautas Bulvičius, į Sol Ilecko kalėjimą (dabar Permės sritis) – ats. gen. ltn. Kazimieras Ladiga ir kiti kaliniai.

Didžiausia, apie 120 kalinių, grupė autobusais su ginkluota palyda buvo išvežta iš Kauno kalėjimo į Minską ir Polocką.

Minsko kalėjime nuo grupės buvo atskirti ir sušaudyti 17 kalinių, jau nuteistų mirties bausme, tarp jų – vidaus reikalų ministras ats. plk. Steponas Rusteika, mjr. Stasys Šaulys, aviacijos kpt. Albertas Gustavas Švarplaitis, gen. št. plk. ltn. K. Pranskonio žmona Vanda Pranskonienė ir kiti.

Likusi iš Kauno kalėjimo atvežta kalinių grupė kartu su kitais 2000 kalinių pėsčiomis kolona išvaryta į Rusijos gilumą Mogiliavo kryptimi. Koloną pasivijus vokiečių priešakiniais daliniais, enkavėdistai ties Červene nusprendė kalinius sušaudyti. Čia žuvo krašto apsaugos ministras ats. plk. Balys Giedraitis, plk. Juozas Šarauškas, mjr. Jonas Špoke-

⁷⁰ NKGB (rus. k. Народный комиссариат государственной безопасности – Valstybės saugumo liaudies komisariatas) – Sovietų Sąjungos valstybės saugumo institucija.

vičius, ats. mjr. Vincas Daudzvardas, mjr. Vladas Opulskis, kpt. Stasys Gromnickas, vyr. ltn. Jonas Tatarincevas, ltn. Juozas Jakaitis. Žudynių metu pavyko išsigelbėti apie 40 kalinių, atvežtų iš Kauno kalėjimo, tarp jų – ats. plk. Jonui Petruičiui, plk. Antanui Šovai, plk. Juozui Tumui, plk. Giliarui Urbonui, aviacijos kpt. Stasiui Jasiunskui, kpt. Osvaldui Žadvydui ir ltn. Alfonsui Žebrauskui.

Kita kalinių grupė, išvežta iš Kauno kalėjimo, buvo sušaudyta prie Bigosovo geležinkelio stoties (Pskovo srityje), tarp jų – Nepriklausomybės Akto signataras, ministro pirmininko pavaduotojas Kazimieras Bizauskas ir kpt. Antanas Gedmantas.

Gelbėdami savo kailį enkavėdistai nespėjo nužudyti ar išvežti visų kalinių. Lietuvos kalėjimuose likusiems kaliniams pavyko išsilaisvinti prasidėjus Birželio sukilimui. Iš kalėjimų buvo išlaisvinti div. gen. Mikas Reklaitis, ats. gen. ltn. Teodoras Daukantas, ats. gen. ltn. Jonas Galvydis-Bykauskas, ats. gen. ltn. Petras Kubiliūnas, ats. gen. ltn. Petras Šniukšta, brg. gen. Emilis Vimeris, plk. Mykolas Kalmantas, plk. Pranas Saladžius, gen. št. plk. ltn. Kazys Pranskonis, plk. ltn. Alfonsas Baniulis, kpt. Viktoras Klimavičius ir kiti.

5. LIETUVOS KARININKŲ ŽŪTYS 29-AJAM ŠAULIŲ TERITORINIAM KORPUSUI TRAUKIANTIS IŠ LIETUVOS

Prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, sovietų daliniai apsupo 29-ojo šaulių teritorinio korpuso 179-osios ir 184-osios šaulių divizijų, dislokuotų Pabradės ir Varėnos poligonuose, stovyklas, užblokavo visus kelius. Buvo paskelbtas įsakymas nė vienam kariui neišeiti iš stovyklos be specialaus leidimo – sulaikyti be leidimo už stovyklos ribų kariai būsią perduoti karo tribunolui ir sušaudyti. Birželio 22 d. vakare divizijoms buvo paskelbta, kad kitą dieną jos išvyks į Rusijos gilumą ir prie Maskvos užims gynybines pozicijas⁷¹.

Tačiau lietuviai kariai nenorėjo trauktis į Rusiją. Dauguma jų buvo

⁷¹ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

tvirtai apsisprendę bet kokia kaina likti Lietuvoje, priešintis priverstiniam pasitraukimui į Rusijos gilumą.

Varėnos poligone dislokuotos 184-osios šaulių divizijos kariai sukilo, pasinaudoję rusų daliniuose kilusiu sąmyšiu. Divizijai pavyko beveik be aukų atsiskirti nuo teritorinio korpuso ir birželio 28 d. grįžti į Vilnių, į savo nuolatinę dislokacijos vietą.

Gerokai sunkiau buvo 179-osios šaulių divizijos kariams lietuviams. Divizijai buvo įsakyta iš Pabradės–Švenčionėlių rajono žygiuoti link Adučiškio, paskui trauktis tolyn į Rusiją. 1941 m. birželio 27 d. 179-oji šaulių divizija perėjo Lietuvos sieną ir traukėsi tolyn į rytus. Divizijoje tarnavę kariai lietuviai ginklu pasipriešino prievartiniam varymui į Rusiją. Vienas didesnių susirėmimų su sovietais įvyko prie Noricos kaimo, kur žuvo 18 lietuvių karių. Miške prie Žukovo kaimo palaidotas vienas karininkas ir dešimt karių. Kitas smarkus lietuvių susirėmimas su sovietais įvyko prie Glubokojės kaimo. Čia grupei lietuvių pavyko ištrūkti iš raudonarmiečių priežiūros ir išsisklaidžius grįžti į Lietuvą⁷².

Į Rusiją pasitraukė tik labai nedidelė 29-ojo šaulių teritorinio korpuso dalis. Šio korpuso, kaip Raudonosios armijos junginio, nebeliko ir jo likučiai buvo išformuoti⁷³.

Už pasipriešinimą priverstiniam pasitraukimui į Rusiją buvo be teismo sušaudyta 11 lietuvių karininkų: mjr. Vladas Vaitkus, mjr. Stasys Šaulys, kpt. Vincas Sikorskis, kpt. Adolfas Pilvelis, kpt. Juozas Puknys, kpt. Povilas Kaladė, ltn. Julius Jankauskas, ltn. Petras Gavulis, j. ltn. Vaclovas Lėvūnas, j. ltn. Juozas Kęstutis Kazėnas, j. ltn. Juozas Kamičaitis. J. ltn. Aleksandrą Sviklį raudonarmiečiai subadė durtuvais⁷⁴.

3 karininkai, nenorėdami trauktis į Rusiją nusišovė patys: plk. ltn. Otto Milaševičius, mjr. Aleksas Bartkus, ltn. Jonas Navikevičius. Plk. ltn. Otto Milaševičius nusišovė Adučiškyje, kareiviams taręs: „Brangūs Lietuvos kariai, čia paskutinis Lietuvos miestelis. Toliau nėra mums kur trauktis.“⁷⁵

Plk. Antanas Sidabras ir plk. ltn. Juozas Lavinskas buvo suimti ir vėliau sušaudyti Norilsko lageriuose, juose taip pat buvo sušaudyti kpt. Stasys Gromickas, ltn. Kęstutis Kvedaras, j. ltn. Vladas Pūkis-Pūkelevičius.

⁷² Ten pat.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Ten pat.

Norilsko lageriuose buvo įkalinti mjr. Povilas Krištopavičius, kapitonas Stasys Balčiūnas, Kazys Povilaitis, lt. Marijonas Stankevičius ir kiti kari-
ninkai. Kelionės į lagerį metu mirė j. lt. Viršila⁷⁶.

6. KARININKŲ KALINIMAS, JŲ ŽŪTYS KALĖJIMUOSE IR LAGERIUOSE

Prasidėjęs Vokietijos–SSRS karas sutrukdė okupantams įgyvendinti visus savo planus – ne visi represuoti numatyti asmenys buvo surasti, suimti, įkalinti ar ištremti.

Dalis iš kariuomenės atleistų karininkų, siekdami išvengti suėmimo, nenakvojo namuose, išvyko pas gimines į kitus miestus ar kaimus, persikėlė į savo sodybas arba pradėjo slapstytis.

Šią situaciją gerai iliustruoja gen. Vinco Grigaliūno–Glovackio atvejis. Prasidėjus karininkų suėmimams, generolas iš Kauno išvažiavo į Vilnių pas žmonos seserį, o bičiulių ir artimųjų įspėtas apie jo paiešką persikėlė į kaimą Gardino srityje, kur apsimetęs beraščiu iki prasidedant karui ganė kaimo gyvulių bandą. „Kažkas yra pasakęs, kad nuo plėšikų geriausia yra pasislėpti arti jų lindynės. Patraukiau ne į Vokietiją, o poliariškai priešinga kryptimi, t. y. Baltgudijos link – į Gardino sritį, kur jaunystėje teko mokytis. Taip pat mokėjau kalbėti baltgudiškai. Čia galbūt ir pavyks prastai apsitaisius kuriame nors kaimelyje įsitaisyti skerdžiumi“⁷⁷, savo atsiminimuose rašė generolas.

6.1. Išleistų į atsargą karininkų suėmimas birželio 14–15 d.

Išleistų į atsargą karininkų masinį suėmimą rengė LSSR NKGB. Iš šio komisariato vadovo P. Gladkovo 1941 m. birželio 11 d. rengtos pažymos matyti, kad buvo ketinama suimti 74 į atsargą išleistus karininkus. To paties P. Gladkovo 1941 m. birželio 19 d. pasirašytoje suvestinėje nuro-

⁷⁶ Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

⁷⁷ Grigaliūnas–Glovackis V., Generolo atsiminimai. II–III dalys, ats. red. Gintautas Surgailis, Vilnius, 2017, p. 286–287.

dyta, kad suimti 104 ir ištremtas 221 – iš viso 325 karininkai. Į šį skaičių įtraukti ir buvę Lenkijos kariuomenės karininkai⁷⁸.

1941 m. birželio 14 d. kartu su šimtais valstybės tarnautojų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų narių, teisininkų, policijos pareigūnų, geležinkelių tarnautojų, verslininkų, mokytojų, žurnalistų ir ūkininkų buvo suimtos ir kelios dešimtys Lietuvos kariuomenės atsargos karininkų.

Suimtieji geležinkelio stotyse buvo atskirti nuo šeimų ir įsodinti į atskirus ešelonus. Suimtieji buvo išvežti į lagerius, o jų šeimos į tremtį – į Komijos ASSR, Altajaus ir Krasnojarsko kraštus, Tomsko sritį. 1942 m. dauguma šeimų iš Altajaus krašto perkeltos į Jakutijos šiaurę, prie Laptevų jūros⁷⁹. Čia daugelis jų žuvo nuo šalčio ir bado.

Ešelonus saugojo ginkluoti NKVD konvojaus kariuomenės dalinių kariai. Suimtieji ir tremtiniai buvo vežami kroviniams ir gyvuliams vežti skirtuose vagonuose su spygliuota viela apraizgytais ir lentomis užkaltais langais. Vagonuose buvo sukalti ištinisiniai dviaukščiai gultai. Tualetą atstojo grindyse iškirta skylė ir sukaltas lovys, pritvirtintas prie vagono sienos. Į kiekvieną vagoną buvo sugrūsta po keliasdešimt žmonių.

Iš namų pasiimto maisto atsargos greitai baigėsi, ir suimtieji buvo priversti tenkintis konvojaus duodama sūria žuvimi, nuo kurios labai troškino. Vagonuose nuo saulės įkaitinto metalinio stogo buvo labai karšta, dėl žmonių pertekliaus ir užkaltų langų labai trūko oro. Konvojus duodavo po kibirą vandens vagonui tik geležinkelio stotyse, tad suimtuosius kankino troškulys, ne visiems tekdavo vandens.

Ešelonai su suimtaisiais ir tremtiniais judėjo lėtai, ilgai stovėjo geležinkelio stotyse, praleisdami į frontą vykstančius ešelonus su karine technika ir kariais. Suimtieji į paskirties punktus buvo vežami kelias savaites. Ne visi ištvėrė tokias sąlygas – daugelis nusilpo, sirgo, nemažai mirė. Mirusiuosius sustojus ešelonui tiesiog iškeldavo iš vagonų. Jų laidoti nebuvo laiko.

Masinio trėmimo metu 1941 m. birželio 14 d. buvo suimta ir išvežta į lagerius 3 915 asmenų, daugiausia nuo tremiamų šeimų atskirtų vyrų. Dauguma – 2 425 asmenys – buvo įkalinti Rešotų ir Norilsko lageriuose

⁷⁸ Anušauskas A., Teroras. 1940–1958 m., Vilnius, 2012, p. 63.

⁷⁹ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovskė sušaudyti Lietuvos piliečiai, Vilnius, 2015, p. 6.

Krasnojarsko krašte, 387 – Sevrallage, Sverdlovsko srityje, likusieji – Kazachijos SSR, Molotovo ir Vologdos sričių lageriuose⁸⁰.

6.2. Kalinimo sąlygos

Lietuvos karininkai buvo kalinami nežmoniškais sąlygomis tolimuose, atšiauriuose Sovietų Sąjungos rajonuose įkurtuose lageriuose. Jie buvo pusbadžiu laikomi antisanitarinėmis sąlygomis, be tinkamos šiaurės klimatui aprangos ir apavo, verčiami po 12 valandų per parą dirbti sunkiausius miško kirtimo, kalnakasybos, kelių tiesimo darbus, taip pat šachtose ir metalurgijos gamylose.

Kaliniai barakuose miegojo tiesiog ant plikų gultų, apsikloję savo drabužiais. Nesant elektros, patalpos buvo apšviečiamos balanomis. Juos maitino du kartus per dieną – skysta, permatoma, dažnai be druskos sriuba, trupučiu košės ir 400 gramų šlapios duonos, vakare – tik tokia pat sriuba. Nebegalintiems dirbti tekdavo vos po 300 gramų duonos⁸¹. Dėl maisto trūkumo prasidėjo badas, kaliniai visiškai išseko, daugelis susirgo avitaminoze. Lagerių medicinos punktuose nebuvo nei reikiamų vaistų, nei medicininių instrumentų. Atleisti sergantį kalinį nuo darbo lagerio gydytojai galėjo tik jam turint daugiau nei +39 °C temperatūros⁸².

1941–1942 m. žiemą lageriuose mirė apie trečdalis kalinių, dauguma – nuo nepakeliamai sunkaus darbo, bado, šalčio, išsekimo ir ligų, negavę reikiamos medicininės pagalbos. Mirusieji buvo tiesiog užkasami bendrose duobėse kartu su kitais likimo broliais, nesilaikant visuotinai priimtų laidojimo apeigų.

Ne ką geresnės kalinimo sąlygos buvo ir kalėjimuose. Kaliniai buvo marinami badu, laikomi perpildytose kamerose kartu su kriminaliniais nusikaltėliais.

⁸⁰ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovskė sušaudyti Lietuvos piliečiai, Vilnius, 2015, p. 2.

⁸¹ Ten pat, p. 8.

⁸² Tekorius A., Sušaudytoji vyriausybė, *Lietuvos žinios*, 2012 rugsėjo 19 d., p. 10–11.

6.3. Tardymai lageriuose

Pirmieji kalinių tardymai lageriuose prasidėjo 1941 m. rudenį. Tardytojus labiausiai domino kalinių kilmė, eitos pareigos, priklausymas „kontrrevoliucinėms nacionalistinėms buržuazinėms“ partijoms ir visuomeninėms organizacijoms, „karinei-fašistinei“ Šaulių sąjungai, gauti valstybės apdovanojimai⁸³.

Tardomieji buvo verčiami prisipažinti dėl nepadarytų nusikaltimų, duoti reikiamus parodymus, pasirašyti tardytojų sukurptus apklausos protokolus.

Tardymas buvo atliekamas supaprastinta tvarka. Po kelių apklausų pagal Rusijos SFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnio 13 dalį buvo pateikiami kaltinimai – aktyvi kova su revoliuciniu judėjimu ar priklausymas kontrrevoliucinei partijai. Tai neteisėti ir absurdiški kaltinimai suverenos valstybės piliečiams, valstybės tarnautojams, kariams, vykdžiusiems savo konstitucinę pareigą – ginti šalį nuo priešų, užtikrinti jos nepriklausomybę ir konstitucinę santvarką. Kaltinamosios išvados, patvirtintos teritorinių NKVD valdybų vadovų ir prokurorų, buvo perduotos SSSR NKVD Ypatingajam pasitarimui⁸⁴, kuris, nedalyvaujant kaltinamiesiems, liudytojams ir gynėjams, formaliai sprendė kalinamų asmenų likimą⁸⁵ – skyrė mirties arba 5, 8 ar 10 metų laisvės atėmimo bausmes.

6.4. Grupinės bylos lageriuose

Karo pradžioje SSRS NKVD nurodymu visoje Sovietų Sąjungoje „im-tasi aktyvių priemonių“ kontrrevoliucinėms sukilėlių organizacijoms atskleisti ir sunaikinti. 1941–1944 m. beveik visuose lageriuose buvo „atskleistos“ 603 tokios organizacijos, suimta ir sušaudyta 4 640 šių organizacijų narių. Visiems pateiktas vienodas kaltinimas – ginkluoto sukilimo rengimas, siekis užgrobus ginklus pereiti vokiškųjų fašistų pusėn. 1942 m. Usolsko lageryje išaiškinta „estų karinė-fašistinė sukilėlių orga-

⁸³ Tekorius A., Sušaudytoji vyriausybė, *Lietuvos žinios*, 2012 rugsėjo 19 d., p. 10–11.

⁸⁴ SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas – Sovietų Sąjungos neteisminė institucija, supaprastinta tvarka nagrinėjusi baudžiamąsias bylas.

⁸⁵ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovske sušaudyti Lietuvos piliečiai, Vilnius, 2015, p. 8.

nizacija“, kuriai neva vadovavo buvęs Estijos gynybos ministras generolas Jaanas Sootsas, generalinio štabo viršininkas generolas Nikolajus Reekas, generalinio štabo pulkininkas Kurvicas. Pagal šią bylą buvo nuteisti 149 kaliniai. 1944 m. Norilsko lageryje išaiškinta „latvių sukilėlių organizacija“, kuriai neva vadovavo Latvijos kariuomenės pulkininkai V. Rožinskis, J. Aboltinšas, N. Plassas ir A. Plataisas. Pagal šią bylą nuteista 13 kalinių. 1943 m. Šiaurės Uralo lageryje likviduota „rumunų „Geležinės gvardijos“ sukilėlių organizacija“, pagal bylą nuteistas 31 kalinys⁸⁶. Peršasi išvada, kad taip rastas paprastas būdas sunaikinti sovietų valdžiai pavojingą okupuotų valstybių politinį ir karinį elitą.

Panašaus likimo neišvengė ir lietuviai, kalinti Sevurallago Gario lageryje. 1942 m. sausio mėn. buvo „atskleista“ šiame lageryje veikusi kontrrevoliucinė organizacija „Lietuvių gelbėjimo komitetas“. Enkavėdistai suėmė buvusį finansų ministrą ats. div. gen. Joną Sutkų, krašto apsaugos ministrą ats. plk. lt. Juozą Papečkjį, vidaus reikalų ministrą Antaną Endziulaitį, užsienio reikalų ministrą Valdemarą Vytautą Čarneckį, ats. plk. lt. Jurgį Kubilių, ats. mjr. Igną Slabšį, ats. kpt. Aleksandrą Ignatavičių ir dar 8 šiame lageryje kalėjusius lietuvius. Juos Sverdlovsko srities NKVD valdyboje tardė Latvijos ir Lietuvos enkavėdistai. Tardytojams kankinant pavyko palaužti tardomuosius ir išgauti iš jų norimus prisipažinimus⁸⁷.

Iškentęs kankinimus kaltu neprisipažino tik ats. plk. lt. Juozas Papečkys. Tardytojas Suchovas nutarime skirti J. Papečkui 7 paras karcerio rašė: „Viso tardymo metu Papečkys elgiasi iššaukiančiai, šmeižia tardymo organus ir skatina kaltinamuosius atsisakyti savo parodymų. 1942 m. birželio 12 d. po akistatos su kaltinamuoju <...> Papečkys pareiškė, kad tardymo organai kurpia išgalvotas bylas ir nori jį sunaikinti kaip lietuvį. Taip pat įkalbinėjo kaltinamąjį <...> atsisakyti savo parodymų.“⁸⁸

Visi tardomieji buvo apkaltinti vykdę lageryje antisovietinę agitaciją, sukūrę nelegalią kontrrevoliucinę sukilėlių organizaciją – Lietuvių gelbėjimo komitetą, kuris vokiečių kariuomenei artėjant prie Uralo

⁸⁶ Žygelis D., Tekorius A., Plk. lt. Juozas Papečkys – Lietuvos karo teisės patriarchas, *Kardas*, 2014 m., Nr. 2 (462), p. 2–9.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Žygelis D., Tekorius A., Plk. lt. Juozas Papečkys – Lietuvos karo teisės patriarchas, *Kardas*, 2014 m., Nr. 2 (462), p. 2–9.

turėtų organizuoti lageryje ginkluotą sukilimą, nuginkluoti sargybą, pagrobti ginklus ir maisto atsargas, išlaisvinti kalinius ir pereiti į vokiečių kariuomenės pusę⁸⁹.

1942 m. spalio 17 d. SSRS NKVD Ypatingasis pasitarimas priėmė sprendimą visus juos sušaudyti.

Panaši byla buvo sudaryta ir lietuviams, kalintiems Rešotų lageryje.

6.5. Mirties bausmės vykdymas, laidojimas ir informacijos apie sušaudytuosius slėpimas

Nuosprendžiai dažniausiai buvo vykdomi NKVD vidaus kalėjimų arba kalėjimų, kuriuose kaliniai buvo tardomi ir kalinami, specialiai rūsiuose įrengtose šaudymo kamerose. Kiekvienas nuteistasis buvo sušaudomas atskirai, šaunat iš pistoleto į pakaušį.

Kraslago Rešotų lagerio kaliniai buvo tardomi Kansko kalėjime, dauguma jų ten ir sušaudyti. Dalis Sol Ilecko (Čkalovo sr.) kalinių buvo sušaudyti Orenburge, dalis – pačiame Sol Ilecko kalėjime. Sevrallago Gario lageryje kalinti nuteistieji buvo šaudomi Sverdlovsko srities NKVD valdybos vidaus kalėjime.

Sušaudytųjų palaikai buvo sunkvežimiais išvežami už miesto į NKVD priklausančias teritorijas ir užkasami masinėse kapavietėse, nesilaikant visuotinai priimtų laidojimo apeigų. Informacija apie mirties bausmės vykdymo procedūrą, vykdytojus ir aukų palaidojimo vietas buvo įslaptinta ir griežtai saugoma.

Nors enkavėdistai įformindami tardymo procedūras, stengėsi sudaryti teisėtumo regimybę, tačiau viešai pripažinti neteisimine tvarka skirtų mirties nuosprendžių ir jų vykdymo nediršo. Net pats mirties bausmės įvykdymo faktas buvo slepiamas nuo sušaudytųjų artimųjų. Sovietų Sąjungos aukščiausių politinių institucijų nurodymu sušaudytųjų artimiesiems išduodamose pažymose buvo nurodoma melaginga informacija apie sušaudytojo mirties datą, vietą ir priežastį – neva mirė nuo infarkto, insulto, plaučių uždegimo ar kitos sunkios ligos. Artimieji neturėjo galimybių aplankyti sušaudytojo palaidojimo vietas ir jo pagerbti. Suklasototas pažymas sušaudytųjų artimieji Lietuvoje gaudavo iki pat 1990 m.

⁸⁹ Ten pat.

Iš viso buvo sušaudyta ne mažiau kaip 500 Lietuvos piliečių – daugiausia įvairaus rango valstybės institucijų tarnautojų, karių, policijos pareigūnų, mokytojų⁹⁰.

Maskvos Butyrkų kalėjime buvo sušaudyti buvę vidaus reikalų ministrai ats. brg. gen. Julius Čaplikas ir ats. brg. gen. Kazys Skučas, gen. št. plk. Kostas Dulksnys, plk. ltn. Juozas Matusaitis, plk. ltn. Petras Kirlys; Maskvos Lefortovo kalėjime – brg. gen. Antanas Gustaitis; Sol Ilcko kalėjime Čkalovo srityje – ats. gen. ltn. Kazys Ladiga, ats. ltn. Evaristas Deniušis; Sverdlovsko kalėjime – buvęs finansų ministras ats. div. gen. Jonas Sutkus, buvęs krašto apsaugos ministras ats. plk. ltn. Juozas Papečkys, ats. plk. Viktoras Engleris, ats. plk. Juras Kubilius, plk. Adolfas Lapšys, plk. Julius Matulevičius, ats. gen. št. plk. ltn. Juozas Bačkus, plk. ltn. Antanas Urbelis, ats. plk. ltn. Jonas Gaudėšis, ats. kpt. Povilas Beleckas, ats. kpt. Aleksandras Ignatavičius, ats. kpt. Antanas Petruškevičius, ats. mjr. Ignas Slabšys, ats. ltn. Vytautas Pliuškevičius, ats. ltn. Povilas Žaltauskas, ats. j. ltn. Jurgis Kregždė, ats. j. ltn. Valerijonas Bagdonas-Bagdonavičius, ats. j. ltn. Kazys Gasiūnas, ats. j. ltn. Liudas Kalnietis, ats. j. ltn. Juozas Barysas, ats. j. ltn. Aleksandras Ralčenis, ats. j. ltn. Antanas Verbyla, ats. j. ltn. Vincas Vileišis, ats. j. ltn. Kazys Stasys Adomulis, ats. j. ltn. Petras Kanauka; Kansko kalėjime Krasnojarsko krašte – plk. Vincas Giriūnas, plk. ltn. Viktoras Kazlauskas, mjr. Vincas Ambrazevičius, mjr. Kazys Petkevičius, mjr. Vladas Rozmanas, kpt. Teodoras Balnas, kpt. Alfredas Garmus; Gorkio kalėjime – plk. inž. Domas Grabys, mjr. Vytautas Bulvičius, kpt. Juozas Kilius, vyr. ltn. Dmitrijus Kasiūnas; Norilske Krasnojarsko krašte – gen. št. plk. Antanas Sidabras; Taišeto lageryje Irkutsko srityje – kpt. Andrius Draugelis.

Kalėjimuose ir lageriuose įkalinti žmonės buvo sparčiai naikinami ir kitaip – mirdavo nuo kankinimų, sunkių gyvenimo sąlygų, bado, šalčio, nepakeliamo darbo ir ligų.

Neatlaikęs nežmoniškų kalinimo sąlygų Maskvos Butyrkų kalėjime mirė buvęs krašto apsaugos ministras, ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, po ilgo kalinimo Vladimiro ir kituose kalėjimuose Malenkų invalidų namuose Vladimiro srityje – buvęs krašto apsaugos ministras, ministras pirmininkas ats. plk. ltn. Antanas Merkys, Vilniaus Lukiškų

⁹⁰ Burauskaitė T. B., 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovskė sušaudyti Lietuvos piliečiai, Vilnius, 2015, p. 2.

kalėjime – ats. gen. Pranas Liatukas, Gorkio kalėjime – buvęs žemės ūkio ministras ats. ltn. Stasys Putvis, Taišeto lageryje Irkutsko srityje – div. gen. Zenonas Gerulaitis, Abezės lageryje Komijos ASSR – brg. gen. Jonas Juodišius, Čunos lageryje Irkutsko srityje – brg. gen. Juozas Barzda Bradauskas, Petropavlovsko lageryje Kazachstano SSR – plk. Leonas Gustaitis, Bratsko lageryje Irkutsko srityje – plk. Kazys Abaras, Lamos lageryje Krasnojarsko krašte – plk. Leonas Rupšys, plk. Alfonsas Sklėrius, mjr. Antanas Dapkus, plk. ltn. Petras Daukšys, mjr. Balys Steikūnas; Norilsko lageryje Krasnojarsko krašte – kpt. Liudas Liderskis, ltn. Liudas Urniežius, j. ltn. Petras Jakutis ir daugelis kitų.

Po kalinimo Mordovijos lageriuose tremtyje Murtos gyvenvietėje Krasnojarsko krašte mirė brg. gen. Kazys Sprangauskas, tremtyje Altaus krašte – ats. gen. ltn. Vytautas Stomma ir kiti.

Negalutiniais duomenimis, nuo nepakeliamų kalinimo sąlygų kalėjimuose ir lageriuose mirė daugiau kaip 2 500 Lietuvos piliečių.

Likę gyvi, išgyvenę kalinimą ir tremtį, grįžę į Lietuvą, Lietuvos kariuomenės karininkai tebebuvo sovietų valdžios persekiojami – jiems buvo trukdoma įsidarbinti, prisiregistruoti, gyventi norimoje vietoje. Jie visą sovietmetį turėjo kalinio, sovietams nepatikimo asmens žymę, buvo sovietinio saugumo institucijų stebimi ir kontroliuojami.

7. LIETUVOS KARININKŲ PRIVERSTINĖ EMIGRACIJA Į VAKARUS

Sovietų represijos privertė keliasdešimt tūkstančių lietuvių palikti Tėvynę, juos išblaškė po visą pasaulį. Jie atsidūrė Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje, Anglijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje, Australijoje ir kitose šalyse.

Pirmieji į Vakarus pasitraukė karininkai, lydėję į Vokietiją pasitraukiantį Respublikos prezidentą Antaną Smetoną, – krašto pasaugos ministras brg. gen. Kazys Musteikis, plk. Juozas Musteikis, gen. št. plk. Aloyzas Valušis, prezidento asmeninis adjutantas gen. št. plk. ltn. Stepas Žukaitis.

Supratę realią sovietų keliamą grėsmę, į Vokietiją pasitraukė ir Valstybės saugumo departamento pareigūnai. 1940 m. birželio 16 d. Vokietijos sieną peržengė 15 VSD valdininkų, o liepos pabaigoje Vokietijoje jų jau

buvo apie 30⁹¹.

1940 m. vasarą į Vokietiją pasitraukę politikai, valdininkai ir karininkai sudarė pirmąją pasitraukimo nuo sovietinės okupacijos bangą.

Vėliau į Vakarų pasitraukė ir daugiau karininkų, tarp jų – buvęs Lietuvos kariuomenės vadas, krašto apsaugos ministras div. gen. Stasys Raštikis. 1941 m. kovo mėn. bandantis pereiti Lietuvos–Vokietijos sieną sovietų pasieniečių sulaikytas buvęs karo aviacijos viršininkas brg. gen. Antanas Gustaitis 1941 m. spalio 16 d. buvo sušaudytas Maskvos Butyrkų kalėjime.

Kelios dešimtys Lietuvos kariuomenės karininkų 1940–1941 m. pasinaudojo repatriacijos į Vokietiją proceso galimybe. Jis buvo vykdomas pagal Molotovo-Ribentropo 1939 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje pasirašytą slaptąjį protokolą, kuriame sakoma, kad „Sovietų Sąjungos vyriausybė nedarys jokių kliūčių Reicho piliečiams ir kitiems vokiečių kilmės asmenims, gyvenantiems Sovietų įtakos sferoje ir norintiems išsikelti į Vokietiją arba į Vokietijos įtakos sferą“⁹². Lietuviai, nenorėdami tarnauti okupacinėje Raudonojoje armijoje ar siekdami išvengti arešto, stengėsi įrodyti turintys teisę repatriuoti. Kariai, padavę pareiškimus repatriuoti ir pateikę dokumentus, patvirtinančius tokią teisę, buvo išleidžiami į atsargą ir turėjo galimybę išvykti į Vokietiją⁹³.

Dėl repatriacijos iš Raudonosios armijos 29-ojo šalių teritorinio korpuso 184-osios divizijos buvo atleisti 66 asmenys, tarp jų – 17 karininkų. Panaši padėtis buvo ir 179-ojoje šaulių divizijoje, taip pat korpuso štabui pavaldžiose dalyse ir daliniuose. Suteikiant leidimą repatriuoti kartu buvo atsikratoma nepatikimaisiais⁹⁴.

Antrasis, didysis, pasitraukimas į Vakarų vyko 1944 m. vasarą, Raudonajai armijai artėjant prie Lietuvos. Norėdami išvengti sovietinių represijų, apsaugoti šeimas, į užsienio šalis pasitraukė tūkstančiai Lietuvos gyventojų, tarp jų – šimtai Lietuvos kariuomenės karininkų. Bendrais skaičiavimais, į užsienio valstybes pasitraukė per 2000 Lietuvos kariuo-

⁹¹ Vaitiekus S., Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antroje pusėje. Pirmą knygą. *In memoriam* Lietuvos žvalgybos ir saugumo pareigūnams, Vilnius, 2017, p. 68–70.

⁹² Knezys S., Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004.

⁹³ Ten pat.

⁹⁴ Ten pat.

menės karininkų. Vien tik Vokietijoje 263 perkeltųjų asmenų stovyklose 1946 m. gyveno 57 495 lietuviai, tarp jų – 548 Lietuvos kariuomenės karininkai ir 121 atsargos karininkas⁹⁵.

1948–1949 m. iš Vokietijos ir Austrijos į JAV emigravo apie 30 000, Angliją – apie 4 500, Kanadą – apie 700 lietuvių, kartu dauguma karininkų, iki to gyvenusių Vokietijoje⁹⁶.

Į Vakarų buvo priversti pasitraukti 10 Lietuvos kariuomenės generolų: buvęs Lietuvos kariuomenės vadas, krašto apsaugos ministras div. gen. Stasys Raštikis, buvęs krašto apsaugos ministras brg. gen. prof. Stasys Dirmantas, buvęs krašto apsaugos ministras, Kariuomenės vyriausiojo štabo viršininkas brg. gen. Teodoras Daukantas, buvęs Kariuomenės vyriausiojo štabo viršininkas, Vietinės rinktinės vadas gen. ltn. Povilas Plechavičius, buvęs Kariuomenės vyriausiojo štabo viršininkas, kariuomenės vadas, pirmasis generalinis tarėjas vokiečių okupacijos metais gen. ltn. Petras Kubiliūnas, buvęs 3-iosios pėstininkų divizijos vadas div. gen. Mikas Reklaitis, buvęs kariuomenės kavalerijos viršininkas brg. gen. Kazys Tallat-Kelpša, buvęs kariuomenės intendantas brg. gen. Kazimieras Navakas, buvęs karo technikos viršininkas brg. gen. Klemensas Popeliučka, buvęs Kariuomenės teismo prokuroras brg. gen. Emilis Vimeris⁹⁷.

Vokietijoje po karo kurį laiką gyveno 28 Lietuvos kariuomenės pulkininkai ir pulkininkai leitenantai: buvęs krašto apsaugos ministras plk. ltn. Balys Sližys, buvęs Laikinosios vyriausybės (1941 m.) vidaus reikalų ministras plk. Jonas Šlepetys, buvęs 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko vadas plk. Juozas Tumas (ištrūkęs iš Červenės žudynių), buvęs 2-ojo pėstininkų pulko vadas plk. Jonas Laurinaitis, buvęs 3-iojo dragūnų pulko vadas gen. št. plk. Antanas Rėklaitis, buvęs 8-ojo pėstininkų Kunigaikščio Vaidoto pulko vadas plk. Andrius Butkūnas-Butkus, buvęs 1-ojo husarų Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos pulko vado pavaduotojas plk. ltn. Juozas Ugianskis, buvęs karo aviacijos komendantas plk. Antanas Motuzas, buvęs Karo aviacijos mo-

⁹⁵ Markūnas A., Lietuvos kariuomenės karininkai priverstinėje emigracijoje Vokietijoje 1944–1949 m., Kaunas, 2008, p. 6–34.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ Markūnas A., Lietuvos kariuomenės karininkai priverstinėje emigracijoje Vokietijoje 1944–1949 m., Kaunas, 2008, p. 6–34.

kyklos viršininkas plk. lt. Viktoras Reimontas, jūrų kpt. Antanas Kaškelis, buvęs Lietuvos šaulių sąjungos vadas plk. Pranas Saladžius, buvęs Kauno miesto ir apskrities komendantas plk. Jurgis Bobelis, buvęs karo sanitarijos viršininko padėjėjas plk. Vladas Ingelevičius, buvęs 1-osios pėstininkų divizijos sanitarijos viršininkas plk. lt. Julius Abraitis, buvęs prezidento A. Smetonos gydytojas plk. Baltrus Atkočiūnas, buvęs Ginklavimosi valdybos Gamybos skyriaus viršininkas plk. inž. Stasys Birutis, plk. Mykolas Kalmantas, buvęs Karo technikos štabo viršininkas plk. Petras Kutka, buvęs Vyriausiojo kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas plk. lt. Martynas Jonas Laurinaitis, buvęs Kėdainių apskrities karo komendantas plk. lt. Motiejus Karaša ir kiti⁹⁸.

Būdami emigracijoje, daugelis Lietuvos karininkų aktyviai dalyvavo išėivijos organizacijų politinėje ir kultūrinėje veikloje, rūpinosi „Lietuvos byla“.

Pasitraukę į Vakarų Lietuvos kariuomenės karininkai visada domino sovietines žvalgybos ir saugumo institucijas. Buvo stebima jų buvimo vieta, kontroliuojamas susirašinėjimas su artimaisiais, likusiais Lietuvoje. Juos įvairiais būdais bandyta parvilioti į Sovietų Sąjungą, nesutinkančius – pagrobti ar nužudyti.

Sovietinės kontržvalgybos ir Lietuvos SSR NKGB operatyvinės grupės Berlyne pastangomis 1945 m. gruodį iš anglų okupacinės zonos buvo pagrobtas ir į Maskvą atgabentas ats. gen. lt. Petras Kubiliūnas – buvęs Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininkas, pirmasis generalinis tarėjas vokiečių okupacijos metais. Jis sušaudytas Maskvoje 1946 m. rugpjūčio 22 d.⁹⁹

Nuo 1946 m. vasaros Lietuvių pabėgėlių stovyklose Vokietijoje pradėjo lankytis sovietinės repatriacijos komisijos, agituodamos pabėgėlius grįžti namo. Kartu atvykdavo ir NKGB-MGB¹⁰⁰ operatyvinių grupių nariai, siekiantys kuo daugiau buvusių Lietuvos karininkų ir kitų aukštų pareigūnų susigrąžinti į Lietuvą. Žinoma atvejų, kai NKGB-MGB operatyvinių grupių nariai naudojo psichotropines medžiagas ir alkoholį, į pagalbą pasitelkdavo užverbuotus buvusius Lietuvos kariuomenės kari-

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Jankauskas V., Nepriklausomos Lietuvos generolai, I dalis, Vilnius, 1998, p. 182.

¹⁰⁰ MGB (rus. Министерство государственной безопасности – Valstybės saugumo ministerija) – Sovietų Sąjungos valstybės saugumo institucija.

ninkus¹⁰¹.

Bent du kartus bandyta pagrobti ats. gen. ltn. Povilą Plechavičių. Pas jį kelis kartus lankėsi sovietų saugumo agentas Juozas Mikuckis, buvęs Kauno komendantas. Jis su pagalbininkais stengėsi generolą P. Plechavičių nugirdyti ir slapta išvežti iš Vokietijos. Tačiau jų pastangos buvo bevaisės¹⁰².

Bandyta įkalbėti grįžti į Lietuvą ir div. gen. Stasį Raštikį. Pas jį 1947 m. sovietų saugumo buvo atsiųstas Vyčio Kryžiaus kavalierejus, ats. plk. Pranas Tvaronas. Jis atsivežė Justo Paleckio ir div. gen. Vinco Vitkausko pasirašytus laiškus, kuriuose buvo siūloma „darbuotis sovietinės Lietuvos labui“¹⁰³. Yra duomenų, kad generolui su pasiūlymais nesutikus, jį bandyta nužudyti. 1948 m. Kaselio pabėgėlių stovykloje buvo suimtas MGB agentas Simas Pečiulionis, turėjęs užduotį nužudyti gen. Stasį Raštikį¹⁰⁴.

Pabėgėlių stovykloje taip pat ieškota Kauno miesto ir apskrities komendanto plk. Jurgio Bobelio ir kitų karininkų.

8. ŽUVUSIŲJŲ ATMINIMO ĮAMŽINIMAS

Visi kovose su okupantais žuvę ir sovietines represijas patyrę Lietuvos kariuomenės karininkai – sušaudyti okupantų, žuvę kalėjimuose ir lageriuose ar mirę tremtyje – verti visokeriopos pagarbos ir jų atminimo įamžinimo. Daugelio karininkų kalinimo, žūties, gimimo ar gyvenimo vietose yra atidengtos memorialinės lentos, jų atminimui pastatyti paminklai.

2017 m. lapkričio 18 d. Kauno Aukštųjų Šančių karių kapinėse įamžintas Lietuvos karininkų – sovietinės ir nacistinės okupacijų aukų – atminimas. Atidengtas jiems skirtas paminklas, penkiose stelose iškalto

813 žuvusių karininkų pavardės. Taip pagerbta 661 sovietinių repre-

¹⁰¹ Markūnas A., Lietuvos kariuomenės karininkai priverstinėje emigracijoje Vokietijoje 1944–1949 m., Kaunas, 2008, p. 4.

¹⁰² Markūnas A., Lietuvos kariuomenės karininkai priverstinėje emigracijoje Vokietijoje 1944–1949 m., Kaunas, 2008, p. 5.

¹⁰³ Ten pat.

¹⁰⁴ Ten pat.

sijų auka – 5 generolai, 7 atsargos generolai, 20 pulkininkų, 9 atsargos pulkininkai, 30 pulkininkų leitenantų, 11 atsargos pulkininkų leitenantų, 26 majorai, 27 atsargos majorai, 62 kapitonai, 43 atsargos kapitonai, 73 leitenantai, 120 atsargos leitenantų, 52 jaunesnieji leitenantai ir 176 atsargos leitenantai.

SVARIAUSIAS RAŠYTINIS PAMINKLAS Lietuvos kariuomenės karininkams – dešimties tomų enciklopedinis leidinys „Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953“, parengtas didelio autorių ir talkininkų kolektyvo, išleistas Lietuvos karių, nukentėjusių nuo sovietinio ir nacistinio genocido, artimųjų sąjungos. Jame pateikti daugiau nei 7000 Lietuvos kariuomenės karininkų biografiniai duomenys, nuotraukos, aprašytos jų gyvenimo ir žūties aplinkybės.

IŠVADOS

1. Sovietines represijas patyrė šimtai Lietuvos kariuomenės karininkų. Dešimtys jų buvo nužudyti ar žuvo kalinimo ir tremties vietose. Tokį pat represijų mastą patyrė visų Sovietų Sąjungos okupuotų ir aneksuotų Baltijos šalių karininkai ir jų šeimos.

2. Karininkai buvo represuojami kaip keliantys realią grėsmę okupaciniam režimui. Jie buvo išsilavinę, gerai parengti ir organizuoti, lojalūs savo šaliai, turėjo autoritetą visuomenėje. Juos stengtasi pašalinti iš visuomenės nužudant ar ilgam izoliuojant kalėjimuose ir lageriuose.

3. Okupuotų ir aneksuotų šalių piliečių traukimas baudžiamojon atsakomybėn pagal okupavusios valstybės įstatymus už jų deramai vykdytą konstitucinę pareigą – ištikimai tarnauti savo valstybės labui, ginti kraštą nuo vidaus ir išorės priešų, užtikrinti valstybės interesus, už priklausymą legalioms politinėms ir visuomeninėms organizacijoms, jų žudymas, kankinimas, teisimas neužtikrinant tinkamos gynybos, kalinimas nežmoniškomis sąlygomis, turto konfiskavimas, šeimų trėmimas į atšiaurias, dažnai negyvenamas vietas, jų marinimas badu ir šalčiu yra neteisėtas, pažeidžiantis visuotinai pripažintas tarptautines teisės normas.

4. Sovietinės represijos taikytos ir niekuo dėtiems Lietuvos karininkų artimiesiems. Buvo konfiskuojamas suimtų karininkų šeimų turtas, šeimos tremiamos į atšiaurias Sovietų Sąjungos vietas, kur turėjo išgyven-

ti itin sunkiomis sąlygomis. Dauguma šeimų tremtyje patyrė skaudžias netektis – ten mirė jų mažamečiai vaikai, senyvi tėvai.

5. Net ir po kalinimo ar tremties grįžusiems į Lietuvą karininkams buvo kliudoma prisiregistruoti didžiuosiuose miestuose, įsidarbinti pagal turimą specialybę, o jų vaikams – studijuoti aukštosiose mokyklose norimas specialybes, vykti į užsienį.

6. Lietuvos karininkai sovietinei valdžiai nekėlė pasitikėjimo visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Jie buvo stebimi ir kontroliuojami, daromos įvairios kliūtys jų gyvenime. Okupantų žvalgybos ir saugumo institucijoms talkino šimtai agentų ir kolaborantų tiek Lietuvoje, tiek kalinimo ir tremties vietose. Jie uoliai rinko informaciją apie Lietuvos karininkų veiklą, nuotaikas ir ryšius.

7. Be dėmesio nebuvo palikti ir į Vakarus pasitraukę Lietuvos karininkai. Juos stengtasi įvairiais būdais įkalbėti grįžti į Lietuvą, žadant tinkamą tarnybą ir geras gyvenimo sąlygas. Nepavykus įkalbėti, būta atvejų, kai sovietų žvalgybos pareigūnai rengė užsienio valstybėse esančių Lietuvos karininkų pagrobimo ar nužudymo operacijas.

8. Sovietinė valdžia slėpė represijų mastą. Slėpė ir klastojo informaciją apie kalėjimuose ir lageriuose žuvusius represuotus Lietuvos piliečius – jų žūties aplinkybes, vietą ir laiką, palaidojimo, tiksliau, užkasimo vietą. Žuvusiųjų, kurie buvo užkasti bendruose kapuose kartu su tūkstančiais kitų sovietinio režimo aukų, palaikų vietos praktiškai neįmanoma nustatyti, jų tinkamai perlaidoti ir pagerbti.

LITERATŪRA

Anušauskas Arvydas, Teroras. 1940–1958 m., Vilnius, 2012.

Anušauskas Arvydas, Sovietinis genocidas ir jo padariniai, <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/aryvdas1.htm>

Banevičius Algirdas, 111 Lietuvos valstybės 1918–1940 politikos veikėjų. Enciklopedinis žinynas, Vilnius, 1991.

Burauskaitė Teresė Birutė, 12-asis kilometras: 1942–1943 m. Sverdlovske sušaudyti Lietuvos piliečiai, Vilnius, 2015.

Grigaliūnas-Glovackis Vincas. Generolo atsiminimai, II–III dalys, atsakingasis redaktorius Gintautas Surgailis, Vilnius, 2017.

Petrutis Jonas, *Kaip jie mus sušaudė*, Kaunas, 1943.

Jankauskas Vidmantas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, I dalis, Vilnius, 1998, p. 182.

Knezys Stasys, Lietuvos kariuomenės naikinimas (1940 m. birželio 15 d.–1941 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004, <http://genocid.lt/GRTD/Tremtis/stasys.htm>

Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953, I–X tomai, red. Vytautas Zabielskas, Vilnius, 2001–2018.

Lietuvos karininko Juozo Palukaičio atsiminimai. Norilsko koncentracijos / Memoirs of the Lithuanian Military Officer Juozas Palukaitis. Norilsk Concentration camp, Vilnius, 2013.

Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai, I–II tomai, ats. redaktorius ir sudarytojas Gintautas Surgailis, Vilnius, 2008.

Lukšas Aras, Lietuvos karininkai okupantų taikiklyje, *Lietuvos žinios*, 2016 rugpjūčio 5 d.

Markūnas Algirdas, Lietuvos kariuomenės karininkai priverstinėje emigracijoje Vokietijoje 1944–1949 m., Kaunas, 2008.

Martinionis Antanas, *Prievarta ir smurtu*, Kaunas, 1998.

Rudokas Jonas, *Prarastieji Lietuvos talentai*, Vilnius, 2001, p. 362–373.

Stanaitis Simas, *Likimo vingiai*, Kaunas, 1992.

Sušaudytos ir nukankintos Lietuvos vyriausybės, <http://genocid.lt/centras/lt/3002/a/>

Tekorius Andrius, *Sušaudytoji vyriausybė*, *Lietuvos žinios*, 2012 rugsėjo 19 d., p. 10–11.

Vaitiekus Severinas, Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antroje pusėje. Pirma knyga. *In memoriam* Lietuvos žvalgybos ir saugumo pareigūnams, Vilnius, 2017, p. 68–70.

Vaitkevičiūtė Valerija, *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 2004, p. 908.

Žygelis Dalius, Tekorius Andrius, Plk. ltn. Juozas Papečkys – Lietuvos karo teisės patriarchas, *Kardas*, 2014 m., Nr. 2 (462), p. 2–9.

Įteikta 2019 m. gruodžio 20 d.

THE SOVIET REPRESSION AGAINST THE OFFICERS OF THE LITHUANIAN ARMED FORCES

Colonel (Ret) Andrius TEKORIUS,
General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

The article reveals the reasons, nature and extent of the Soviet repression against the officers of the Lithuanian Armed Forces and presents the data about the repressed ministers and officers of the Lithuanian National Defence System.

The majority of the Lithuanian residents suffered from the repression during the Soviet occupation. The Lithuanian officers did not escape it as well and even became one of the first targets of the Soviet occupants. They were destroyed and persecuted for being an educated, professional, patriotic, highly motivated and organized force capable of organizing the armed resistance against the Soviet occupation and annexation. The repressions sought to break a possible resistance by eliminating patriotic officers from the military and destroying physically, imprisoning or exiling them to the harshest regions of the Soviet Union. Lithuanian officers proved their determination to defend their homeland during the fights with the Bolsheviks for the independence of Lithuania and the Soviet occupants were well aware of that.

Hundreds of officers of the Lithuanian Armed Forces were arrested, imprisoned or exiled. Some of them were shot in shooting chambers, while others were tortured by interrogators to complete exhaustion or died from cold, starvation and diseases in prisons and concentration camps. The conditions the deportees lived in were not any easier, they also suffered from starvation and cold in the furthest regions of the Soviet Union and worked in forests and factories.

Together with the active service officers, the Soviets also repressed Lithuanian reserve officers and graduates of the Military School, i.e. active and patriotic civil servants, members of the political and public organizations, commanders of the Riflemen's Union and members of different resistance organizations.

A total of 1262 Lithuanian officers were subjected to direct Soviet repression; 150 of them were shot, 663 died in prisons, concentration camps or in exile, while more than 2000 officers opted for forced emigration.

The families of the repressed officers suffered greatly as well. They were left without a source of livelihood, their property was confiscated and they were exiled to harsh and mostly uninhabited areas of Komi, Kazakhstan, Altai, Sakha (also known as Yakutia), etc. in Siberia. The majority of them died there from cold, diseases and starvation.

The officers who survived the imprisonment and exile were persecuted upon their return to Lithuania. They were prevented from employment, registration and living in a desired place. Throughout the Soviet period, the survivors were tagged as prisoners and unreliable persons; they were monitored and controlled.